

of grouping peasants into socioeconomic groups is clarified, the party policy to encourage the poorest socio-economic groups of peasants to co-operate is studied. It is proven that in the pre-collective period the policy of the ruling communist party in the village was to actively encourage the poorest socio-economic groups of peasants to cooperate and because of this the Soviet leadership tried to strengthen its control over agricultural cooperation from within and to ensure a solid position.

Keywords: agricultural co-operation, socio-economic group, Ukrainian peasantry, poor economy, middle-developing economy, prosperous economy.

* * *

УДК 94:323.15(477+438)«1920–1930»

Чернега П.,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології та краєзнавства, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), kafetno@ukr.net

Фесенко В.,

здобувач кафедри етнології та краєзнавства, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), kafetno@ukr.net

Національно-культурна політика комуністичного режиму щодо польської етнічної меншини в Україні (1920 – середина 1930 років)

Висвітлюються програмні засади, форми і методи національно-культурної політики комуністичного режиму щодо польської етнічної меншини в Україні 1920 – середині 1930 років. Зокрема, аналізується зміст, характер та наслідки політики коренізації, що мала за мету використання представників польської етнічної меншини для збереження й утвердження радянської влади і ліквідацію джерел та вогнищ національно-визвольної боротьби українського народу.

Ключові слова: польська етнічна меншина, національно-культурна політика, коренізація, комуністичний режим.

В імперській Росії не існувало спеціального органу з національних питань, вони входили до компетенції міністерства внутрішніх справ. Не створив його і Тимчасовий уряд після Лютневої 1917 р. революції. Натомість більшовики, захопивши владу, створили у січні 1918 р. Народний комісаріат у справах національностей на чолі з Й. Сталіним. Вони, встановлюючи війною і терором радянську владу в Україні, перенесли аналогічну схему і на структуру Ради народних комісарів (Раднаркому) УСРР, створивши Народний секретаріат міжнаціональних справ (НСМС), який очолив спочатку С. Бакинський (Л. Бернгейм), а пізніше М. Пюнтковський та І. Кулик. Ідея створення окремого наркомату національних меншин не отримала підтримки, оскільки відповідні повноваження були надані Народному комісаріату внутрішніх справ (НКВС), однойменний відділ якого очолював А. Гольд, а пізніше – Я. Саулевич [27, арк. 81].

Встановлення більшовицької влади у різних краях України відбувалося з врахуванням їхнього національного і соціального складу. Проте насправді, здебільшого, робилася ставка не на українців, яких переслідували й репресували, звинувачуючи у сепаратизмі, націоналізмі та петлорівщині, а на представників інших національностей переважно росіян і євреїв, вдаючись водночас до протиставлення різних етносів. ЦК РКП(б), виконавчі органи влади пильно слідували за життям представників національних меншин.

Поляки серед неукраїнського населення за чисельністю поступалися лише росіянам і євреям, що вимагало від влади особливої уваги до них. Польське населення проживало компактними групами на Волині, Поділлі, Київщині, а також у дрібношляхетських мазурських селах. Полякам належала досить велика питома вага у структурі населення республіки, особливо на Правобережжі. За даними неповного перепису 1920–1921 рр. їх налічувалося 309,8 тис. осіб, з яких понад 53% мешкали у Волинській губернії. За переписом 1924 р., що проводився здебільшого у містах УСРР мешкали 239,4 тис. поляків [25, арк. 88].

В УСРР на початку 20-х років проживало 48% від загальної чисельності поляків РСР. За даними перепису 1926 р. у Радянському Союзі налічувалося близько 770 тис. поляків, з них у РСФРР – 197 тис., Білорусі – 97 тис., УСРР – понад 476,4 тис. (1,46% всього населення), з яких 80,3% (377,7 тис.) мешкали у сільській місцевості, а 19,7% (98,4 тис.) – у містах [10, с. 434; 14, с. 13]. Поляки в Україні за чисельністю представників національних меншин були третіми. Поряд із 23,2 млн. осіб корінної нації проживало 2,7 млн. росіян, багато з яких були направлені в Україну протягом 1917–1926 рр., 1,6 млн. євреїв, 393,9 тис. німців, а також представники інших національностей [14, с. 16–17; 11, с. 121]. Польське населення переважно мешкало у західних областях: Волинській окрузі – 86 тис., Шепетівській – 60,2, Проскурівській – 58,5, Бердичівській – 48,4 тис. осіб [14, с. 13; 20].

Польські історики вважають, не без підстав, вказану чисельність поляків в УСРР цього періоду тенденційно заниженою. На думку дослідника Я. Купчака, існують достовірніші джерела, зокрема римо-католицьких костелів, що дозволяють окреслити чисельність поляків у межах 650–700 тис. осіб [5, с. 222]. Твердження істориків Польщі мають під собою реальну основу. Навіть урядові джерела УСРР подають чисельність поляків зі значними розходженнями. Польське населення республіки за даними Польського бюро при наркоматі освіти у 1922 р. становило 681,5 тис. осіб [21, арк. 28–29]. Проте, у доповіді Центрального комітету національних меншин (ЦКНМ) «Про проведену роботу з обслуговування нацменів в УСРР» у січні 1926 р. їх налічувалося лише 362,9 тис. [20, арк. 2–10]. На нашу думку це було обумовлено низкою причин, а саме: відсутністю наукових і об'єктивних методик проведення переписів населення, репатріацією значної частини польського населення до Польщі відповідно до умов Ризького договору 1921 р., добровільним виїздом до Польщі значної частини інтелігенції, депортаціями польського населення з прикордонної смуги у східні регіони Росії й України, а також приховуванням багатьма поляками своєї національності у зв'язку з репресіями та нагітанням антипольських настроїв і виношування владою перспективного плану асиміляції його, як і українців, в панівному народі радянської імперії – російському.

Число поляків, які проживали в УСРР, було невизначеним ще й тому, що офіційно досить значна група населення визнавала себе українцями і водночас католиками у віросповіданні. Всеросійський перепис населення 1897 р. зафіксував на Правобережній Україні 583 801 католика, серед яких поляки становили 220 195

осіб, або 39,5% [8, с. 9]. Такі результати виявилися наслідком того, що чиновники імперії брали до уваги лише віросповідання та рідну мову, а вже на основі цього визначали ту або іншу національність людей. До того ж, репресивна антипольська політика більшовиків у перші десятиріччя ХХ ст. значною мірою штовхала польське населення приховувати своє походження, називаючи себе «українцями–католиками».

Враховуючи той факт, що на території УСРР проживала порівняно значна кількість представників інших націй, ЦК РКП(б) доручив місцевим органам створити у складі губернських і міських комітетів партії національні партійні групи та національні секції, що мали стати політичним авангардом у будівництві так званого соціалізму й майбутній світовій революції. У 1919 р. на теренах України діяло 30 національних секцій і груп, зокрема п'ять польських організацій, сформованих на Правобережжі, Поліссі та Волині. Поляків активно залучали й до діяльності в революційних органах. У січні до військово–революційного комітету Житомира серед інших увійшли А. Гілінський, В. Ястржемський, а С. Косіор очолив Київський губком КП(б)У, згодом Зафронтове бюро ЦК КП(б)У, створене у липні. У 1921 р. він став генеральним секретарем ЦК КП(б)У. Окрім того, в Україні у різний час працювали такі діячі РКП(б) польського походження, як Ф. Кон, А. Менжинський, Б. Скарбек, С. Конарський, С. Реденс та ін. [12, с. 166–167]. Залучення поляків–більшовиків до політичного життя зумовлювалося як їхньою революційною ненавистю до російського царизму та вагомим місцем серед населення України, Білорусі й Росії, так і спробою опертися на польську людину у встановленні більшовицького режиму в Польщі.

З 1920 р. більшовики охопили в Україні радянським експериментом всі верстви населення та всі національні групи. Їх головною метою полягало у побудові суспільства з новим так званим соціалістичним політичним, економічним і державним устроєм, диктатурою комуністичної партії, вихованням нової людини на основі утопічної комуністичної ідеології.

Керівництво РКП(б) розробило також нову тактику вирішення національних проблем. Її сутність полягала у завоюванні прихильності пригноблених царизмом народів через задоволення їхніх вимог щодо використання у суспільному житті рідної мови. На думку московських більшовиків, якщо у державних установах використовуватиметься мова національних меншин, вони не почуватимуться пригнобленими в радянській імперії, навіть якщо не матимуть власної державності.

Польське бюро при ЦК РКП(б) у складі Ф. Дзержинського (голова), Ю. Мархлевського, Ф. Кона, І. Уншліхта, Е. Прухняка (секретар) створене у 1920 р. розгорнуло видання та розповсюдження листівок, газет «Голос комуніста», «Трибуна», журналу «Польський воїн». Невдовзі воно було перетворено на Польський тимчасовий революційний комітет (ПТРК) на чолі з Ю. Мархлевським, що після загарбання радянського Росією Польщі мав стати тимчасовим радянським урядом Польщі. В Україні діяли паралельно Польське бюро Правобережжя, затверджене ЦК РКП(б) і створене у 1921 р. ЦК КП(б)У такий же орган у Харкові. У січні 1922 р. їх було об'єднано і переведено до Києва, оскільки тут проживала досить чисельна польська громада.

Станом на 1924 р. кількість штатних працівників Польського бюро при ЦК КПБУ становила 107 осіб, окрім того, 30 посадовців виділялися для окружних комітетів партії [39, арк. 113, 114зв]. У 1921 р. на території України діяло 6 губернських: у Волинській, Подільській, Київській, Одеській, Катеринославській Харківській та 16 районних польських бюро підпорядкованих ЦК РКП(б) [4, с. 105].

Поразка Росії у радянсько–польській війні та вимушене підписання 18 березня 1921 р. Ризького договору завершилася окупацією Польщею західних земель України та 54,2% території Волинської губернії (зараз це Волинська та Рівненська області). Натомість, Польща визнала більшовицький уряд в Україні [12, с. 168]. Це посилювало ненависть радянської влади як до польської національної меншини, так і до українського народу. Ленін і його соратники – Л. Троцький, Й. Сталін та інші були невдоволені результатами війни та як і раніше недовіряли польському населенню.

ЦК РКП(б) керував безпосередньо усією роботою серед польської меншини в Україні У листопаді 1921 р. у Москві проходила третя Всеросійська конференція комуністів–поляків, що ухвалила рішення направити до України групу комуністів, а також осіб, які володіють польською мовою, для проведення комуністичної пропаганди серед польського населення. Польське бюро ЦК КП(б)У у своїх звітах про роботу серед поляків у 1922 р. визначило основним завданням «проникнення партійного впливу в товпу польського трудового населення» [33, арк. 1–3]. Лише протягом року з Москви за рішенням ЦК РКП(б) до України прибуло 44 особи. Вони зайняли провідні посади у польських секціях губернських комітетів КП(б)У, що значно посилювало діяльність польських партійних органів у республіці і роль Польського бюро при ЦК КП(б)У на чолі з Б. Скарбеком. У складі його були також Ф. Матушевський, Й. Мархлевський, Е. Свіонтек, Б. Рапорт, І. Лонштейн та інші [12, с. 169].

Національна політика РКП(б) в Україні залежала від конкретних історичних обставин та зазнала трансформацій відповідно до її завдань. ВКП(б), прагнучи зміцнити свою владу, запровадила рішенням XII з'їзду 17 – 25 квітня 1923 р. політику коренізації, що стала досить ефективним тактичним, переважно пропагандистським й, зокрема, організаційним заходом більшовиків для збереження влади, а не сприяння розвитку національних культур, як це декларувалося в офіційних документах. Московський комуністичний режим прагнув передовсім пристосуватися до місцевих умов, укорінення, зміцнення й тотального домінування шляхом завоювання прихильності серед неросійського населення, а згодом знищення джерел і вогнищ національно–визвольної боротьби поневолених народів.

Процес проникнення комуністичної ідеології в національне середовище отримав назву «радянська національних меншин». Коренізація була лише інструментом для впровадження у життя соціально–економічних програм московського уряду. Історія запровадження коренізації в УСРР засвідчує, що захід, котрий розглядався більшовиками як допоміжний, у боротьбі за владу перетворився на самодостатню програму, що протягом 1923–1932 рр. стала частиною цілісної системи соціально–економічних, суспільно–

політичних і культурних перетворень, засобом перебудови основ суспільства як з позитивними так і трагічними наслідками для українського народу.

В Україні коренізація отримала назву політики «українізації», що мала стати інструментом приборкання більшовиками українського визвольного руху, послаблення національно-демократичних сил, а згодом їх знищення для утвердження радянської влади й комуністичної ідеології, засобом промосковської кадрової політики в усіх сферах життя.

ЦК КП(б)У в 1923 р. ухвалив постанову про проведення політики українізації в середовищі корінної нації та національно-культурного розвитку національних меншин. Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) у травні 1921 р. прийняла рішення про створення при НКВС Відділу національних меншин з єврейським, польським і німецьким відділеннями. У зв'язку з подальшим зростанням обсягу його роботи функції відділу були передані ВУЦВК. У квітні 1924 р. при ньому було створено Центральну комісію у справах національних меншин (ЦКНМ) з відповідними структурами на місцях, яка стала організаційним чинником здійснення політики коренізації. За її участю у 1924–1929 рр. було проведено виокремлення національних адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі польських сільських і селищних рад, створено Мархлевський польський район тощо.

Партійне комуністичне керівництво ставилося до поляків з великою підозрою, припускаючи і будучи навіть переконаними, що більшість з них нелояльно ставиться до радянської влади. Воно вимагало від Польського бюро, його місцевих підрозділів стежити за поведінкою поляків та повідомляти про «всілякі контрреволюційні прояви на місцях» [32, арк. 1].

Польське бюро у 1924 р. провело загальну конференцію, де заявило про успіхи в роботі серед поляків, що «досягнуто значних результатів по радянзації». Спеціальні комісії контролювали їх національно-культурне життя, робили дослідження з різних проблемних питань, зокрема історії поселення в Україні. У 1925 р. партійна комісія, вивчаючи життєдіяльність поляків правобережної частини республіки, констатувала, що за походженням польське населення можна поділити на три групи: перша – найчисельніша, нащадки тих, хто переселився на українські землі до 1772 р. (шляхта і селяни); друга група – сільські робітники, привезені землевласниками для роботи у власних маєтках, дехто з них з часом отримав землю; третя група – селяни – переселенці, які приїхали наприкінці XIX – початку XX ст. з території Росії та Польщі й спочатку масово переходили до православ'я, а у 1917–1920 рр. почали повертатися до католицизму [26, арк. 33–34].

Керівництво ЦКНМ і завідувачі національних секцій були незадоволені темпами проведення радянзації серед різних етнічних меншин у республіці, зокрема і поляків, а тому 22 квітня 1925 р. було ухвалено провести черговий статистичний перепис етнічних поляків в усіх українських областях, а також вимогу активізувати агітаційно-пропагандистську й культурно-масову, зокрема ідеологічну й просвітницьку роботу на місцях. На засіданні комісії, що проходило 13 травня 1925 р., за

присутності працівників польських секцій з Одеського, Катеринославського, Херсонського, Запорізького та інших округів, було підтримано і схвалено звернення делегатів IX Всеукраїнського з'їзду Рад до польського населення республіки з роз'ясненням національної політики радянської влади, а також закликало їх до активної участі у будівництві соціалізму [43, с. 92–93, 113].

Керівництво політбюро ЦК КП(б)У у роботі з польською національною меншиною, а особливо з селянами, які були вороже налаштовані до радянської влади, публічно пропагувало проводити політику повної рівноправності всіх етносів і віросповідань, домагаючись прискорення його радянзації. Одним із методів такої роботи було скликання спеціальних конференцій польських селян одночасно із загальними зібраннями, де переважно розглядалися культурно-просвітницькі та земельні питання. У південних округах, де важко було провести окремі конференції, на загальних зібраннях селян виділяли польські секції, що обговорювали важливі питання господарського, суспільного та матеріально-побутового життя для унеможливлення створення враження, що інтереси поляків ігноруються [43, с. 144].

Чільне місце у роботі партійних і радянських органів з польським населенням займала боротьба проти костюлу – Римо-Католицької церкви (РКЦ). До неї і царська Росія проявляла негативне ставлення, оскільки за умов польської бездержавності, а згодом і серед поляків СРСР, РКЦ відіграла не лише духовну об'єднуючу, а й політичну роль, виступала вагомим чинником захисту й збереження їх національної ідентичності. Саме тому РКЦ однією з перших відчула на собі войовничий атеїзм, який активно й агресивно культивував більшовизм, переважно репресивними методами. Костюли оголошувалися базою антирадянської агітації, мракобісся, а ксьондзи – ідеологами контрреволюції, і внаслідок цього потрапили під перші хвилі арештів і депортацій.

Декретом тимчасового робітничо-селянського уряду України від 19 січня 1919 р. церква була відокремлена від держави, а школа від церкви, усі релігійні установи і громади позбавлялися права власності і права юридичної особи, а їхнє майно оголошувалося державною власністю [16, с. 28–30]. У 1924 р. за даними польського бюро ЦК КП(б)У на Волині, Поділлі та Київщині діяло 190 костюлів, у яких відправляли службу 89 ксьондзів.

Завдання антирелігійної пропаганди були визначені у низці документів союзних і республіканських партійних і радянських органів, у яких вказувалося на деякі особливості атеїстичної роботи серед національних меншин. У тезах прийнятих пленумом ЦК КП(б)У 22 червня 1923 р. щодо антирелігійної пропаганди польського населення зазначалося: «Антирелігійну пропаганду серед поляків, які проживають на кордоні України з Польщею, необхідно проводити дуже обережно, особливо щодо закриття костелів, що може бути витлумачено як національне переслідування і чим можуть скористатися шпигуни польського уряду, яких дуже багато в прикордонних місцевостях, для того, щоб налаштувати поляків-селян проти Радянської Росії» [34, арк. 12; 12, с. 205].

Агітаційні відділи партійних комітетів, а також газети та журнали розгорнули масову, жорстку кампанію проти

Римо-Католицької церкви та духовенства, називаючи ксьондзів «наймитами ворожих класів, агентурою буржуазно-поміщицької Польщі», ворогами радянської влади. Вони налагодили видання численних листівок, плакатів, брошур, читання лекцій на антирелігійну тематику, проводили атеїстичні вечори, конференції, створювалися товариства безбожників. У 1926 р. серед 460 тис. членів товариства «Безбожник» налічувалося 5 тис. поляків. Проте, незважаючи на заборони, репресії і провокації, релігійне життя у місцях компактного проживання поляків, а також у Києві, Харкові, Житомирі, Полтаві та в інших містах не припинялося. У 1925 р. в УСРР нараховувалося 317 римо-католицьких громад, що об'єднували 116 324 парафійан [35, арк. 83]. Ці дані Всеукраїнської атеїстичної комісії (ВАК), створеної при ЦК КП(б)У, далекі від істинних, адже за інформацією Подільського губкому партії лише у цій губернії нараховувалося 240 тис. католиків, з яких поляків – 70 тис., у релігійних громадах працювали 65 ксьондзів [36, арк. 91].

Войовничий атеїзм набув апогею доби суцільної колективізації, коли небажання польського населення вступати до колгоспів оцінювалося як наслідок ворожих контрреволюційних дій костелу. Насадження безбожництва, нищення культових споруд і пам'яток стало частиною репресивної політики влади. Газета «Серп» дійшла до того, що назвала Великдень «куркульсько-фашистським святом», а саме святкування оцінила як «наступ куркулів» і дії «фашистської агентури» [6]. Польськомовна газета «Голос молоді» завела навіть рубрику «Боротьба з релігією – боротьба за соціалізм», друкуючи рекомендації щодо проведення антивеликодньої кампанії [3]. Автор С. Худяков у статті «Геть буржуазно-куркульський великдень» доводив, що це «свято гнобителів», що «потрібне куркулям, антирадянським елементам, ворогам трудящих» [1].

Цілеспрямована та широкомасштабна жорстока боротьба з католицькою церквою, усна і друкована антирелігійна пропаганда супроводжувалися атеїзацією освіти, науки, культури, побуту, державним стимулюванням безбожництва, репресивними заходами, насильницьким закриттям і зняттям з реєстрації парафій. Партійні органи домоглися, що до кінця 1930-х років кількість громад РКЦ зменшилася втриє, число осіб, які відвідували костел і публічно дотримувалися релігійних обрядів – учетверо [12, с. 207]. Однак кількісні показники, що фігурували у матеріалах агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У, не можна вважати об'єктивними та реальними. Для основного загалу поляків християнська мораль і віра в Бога залишалася визначальною ознакою їхньої духовності.

Комуністичний експеримент над польським населенням в Україні проводився цілеспрямовано й значно інтенсивніше у порівнянні з іншими республіками СРСР. Влада призначала на релігійні свята Різдва Христове та Великдень «воскресники», дні оголошувалися робочими, у школах серед дітей проводилися атеїстичні акції, що ганьбили й ображали почуття віруючих.

Більшовицький режим прагнув сформувати у поляків комуністичну свідомість засобами пропаганди й виховання ненависті до Польщі, релігії її народу, а також усієї культури загалом. Радянська пропаганда протягом

1920–30 років носила войовничий антипольський характер. Натомість, слід зазначити, що поляки протиставляли агресивній національній політиці влади свою високу національну свідомість. Представники польської громади масово ставали на захист ксьондзів, протестували проти закриття храмів.

Для вирішення проблеми мови корінної нації і національних меншин РНК УСРР постановою «Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» від 6 липня 1927 р. визначила правила вживання мов у національно-територіальних структурах. У ній передбачалося, що органи влади мають вживати для офіційних зносин мову корінної нації, а службовці повинні володіти також мовою представників етнічної меншини. Законодавчі акти УСРР, розпорядження органів влади, печатки, пгтампи, вивіски, свідоцтва повинні складатися українською мовою та мовою національної більшості, тією ж мовою повинно вестися діловодство. Для польського населення адміністративно-територіальних структур у правоохоронних органах вводилися посади помічників прокурорів, слідчих, судових виконавців, які знали особливості побуту поляків і володіли польською мовою [18, с. 139–143].

Комуністичне і радянське керівництво, залучаючи польське населення до державного будівництва та політичного життя, на чільне місце ставили завдання збільшення партійного пропарку серед поляків, прийом молоді до лав комсомолу як помічника та резерву більшовицької партії, активізацію роботи профспілок та інших громадських організацій. Партійним організаціям, польським бюро та відділам парткомів відводилася ключова роль у роботі з представниками польської нації. Збільшуючи лави РКП(б) за рахунок поляків, вони мали посилити через них вплив комуністичної ідеології на все польське населення, і водночас формувати кадри для майбутньої соціалістичної революції в Польщі. Провідниками цієї роботи виступали комуністи-поляки, які приймали участь у революційному русі, окремі військовополонені, члени Комуністичної партії Польщі, що працювали в Комуністичному інтернаціоналі або емігрували до СРСР.

Московське керівництво постійно наголошувало на неприпустимості побудови партійних організацій за національною ознакою, оскільки боялося зростання національної та політичної самосвідомості комуністів та їх консолідації. У 1920 р. ЦК КП(б)У попередив Бахмутський партком, що національних комуністичних союзів в партії бути не може, мають діяти лише секції агітації і пропаганди, створені з дозволу губернських партійних комітетів. Інтернаціональні партійні організації повинні були паралізувати будь-який сепаратизм державних національно-територіальних структур. Архівні матеріали свідчать, що влада була стурбована згуртуванням національних меншин навколо ідеї національного єднання, а особливо наприкінці 1920-х років. Саме тому було критично розцінено виступ заступника голови ЦКНМ Я. Саулевича, який відстоював ідею створення «єдиного фронту національних меншостей» [22, арк. 14].

Невдала спроба встановити комуністичний режим у Польщі, згасання революційного руху в країні та загострення радянсько-польських відносин і критика

Комуністичної партії Польщі призвели до прийняття Комінтерном у 1938 р. рішення про її розпуск, що посилило недовіру радянської влади до поляків. Так як питома вага робітників серед польського населення була незначною, а саме їм надавалися пріоритети у поповненні партії, то інші соціальні верстви нації порівняно з іншими меншинами (євреї, німці, росіяни), у своєму загалі не виявляли зацікавленості у вступі до РКП(б), оскільки не бачили перспектив своєї політичної кар'єри за умов комуністичного режиму. Проте, з утвердженням влади більшовиків, ряди партії зростають в Україні за рахунок осіб польського походження. За даними Всеросійського перепису членів РКП(б) 1922 р., чисельність комуністів в УСРР збільшилася в 5 разів і становила 54 386 членів і 13 418 кандидатів у члени партії. Серед них поляки склали 1 241 (2,6%), 541 з них розмовляли польською мовою [30].

Проте, згідно зі звітом Польського бюро, лише 10% поляків – членів партії підтримували діяльність губернських польських відділів. А кількість поляків–комуністів була далеко не пропорційною до загалу польського населення України, особливо у південно–східних краях. В Одеській губернії у 1920 р. з 1 277 комуністів було 34 поляки (2,6%), тоді як польське населення цієї губернії становило менше одного відсотка [41, арк. 87–88]. Це пояснюється зосередженням у містах значної частини поляків – учасників революційного руху, колишніх членів РСДРП і польської соціал–демократії.

У районах більш компактного розселення поляків партійний прошарок був нижчим за пересічний в краю. Наприклад, у Волинській окрузі у 1927 р. поляки–комуністи становили 5% від складу окружної організації, члени ЛКСМУ – 0,6%, у 1929 р. відповідно – 7,6% і 4,5%, а частка поляків у населенні округи становила 13,5% [24, арк. 9]. Загалом в Україні кількість комуністів–поляків зросла у 1927 р. до 3 042 осіб [7].

Поляків–комуністів втягували у внутрішньопартійну боротьбу в РКП(б) і КП(б)У, різноманітні дискусії, фракційну діяльність. У період підготовки до X з'їзду РКП(б) частина з них підтримувала «робітничу опозицію», «децистів», «троцькістів» та ін. У Жмеринці, Вінниці, Брацлавському й Ольгопільському повітах поляки–більшовики були використані для боротьби проти осередків Української комуністичної партії, «боротьбистів», звинувачуваних у націоналізмі, сепаратизмі та контрреволюції.

Натомість, сталінський режим, зміцнивши свої позиції, на початку 1930–х років розпочинає чистку партійних рядів від так званих «чужих елементів». У 1933 р. чистка охопила насамперед Вінницьку, Одеську та Київську області, де переважно діяли численні польські партійні групи. Із партії виключали поляків за пасивність – 20,9%, за «переродження і зрощування з буржуазними елементами» – 15,8%, «класово чужі та ворожі елементи» – 15,5%, за «дворушництво» – 5,9% [12, с. 177].

Протягом 1931–1933 рр. чистку партійних рядів провели у польському національному Мархлевському районі Волинської округи, до складу якого входило 107 сіл, де мешкало 41 тис. людей із яких 73% становили поляки, 17% – українці, 8% – німці, 2% – євреї [19, с. 52–53]. До партійної відповідальності було притягнуто 124 члени та кандидати в члени партії(42,6%), з них 42

особи були виключені з партії (14,4%). За «очищенням» лав партії розпочалися репресії. Цю роботу на Житомирщині у червні–грудні 1935 р. очолював член ЦК ВКП(б) Д. Мануїльський. Сталінських репресій зазнали секретарі Мархлевського райкому партії Я. Струсінський, Й. Юшкевич, Б. Марчевський, Е. Завадський та інші партійні функціонери [12, с. 178].

Комуністична влада значну увагу приділяла залученню поляків до комсомолу. У ЦК ЛКСМУ за зразком партійних органів функціонували бюро національних секцій, у тому числі й польські, що мали відповідні структури при губкомах і волосних комітетах. До 1921 р. діяли відділи по роботі серед молоді національних меншин. Склад польської національної секції формувалася з комсомольців, які володіли рідною мовою [38, арк. 20].

Головним завданням комсомольських організацій партія вважала на перших порах боротьбу з дрібнобуржуазними настроями та шовінізмом серед польської молоді, нейтралізацію національних молодіжних організацій, а з другої половини 1920–х років поряд з ідеологічним питанням пріоритетними стають пропаганда колективних форм господарювання, мобілізація молоді на спорудження промислових підприємств тощо. Проте, багато комсомольських осередків у польських селах були нечисленними й організаційно слабкими, то відповідно серйозного впливу на стан справ вони не мали. В УСРР на початку 1924 р. було лише 649 комсомольців–поляків, що становило 0,9% від їхньої загальної чисельності. Станом на липень 1926 р. ця кількість зросла у 5 разів і становила 3 874 (1,1%) [29, арк. 6].

Керівник НСМС Я. Саулевич на II Всеукраїнській нараді з роботи національних меншин (липень 1928 р.) зазначав, що «у польських селах 3–4 роки тому не можна було зустріти не лише комуніста, а й навіть комсомольця. Нині в 130 польських сільрадах є 11 осередків КП(б)У, 10 кандидатських груп та 37 осередків ЛКСМУ» [23, арк. 14–15]. Молодь польської національної меншини в абсолютній більшості не сприймала комуністичної ідеології, тому прийом до комсомолу нерідко носив примусовий характер. Комсомольці, писала газета «Голос молоді», «потрапили під вплив класового ворога і католицького костюлу» [2].

Намагання влади залучити поляків до радянського профспілкового руху також не мало успіху. Профспілки, працюючи під керівництвом і контролем партії, мали пряму директиву проводити організаційну та виховну роботу серед національних меншин, у тому числі й поляків, спрямовану на залучення їх до «революційних» перетворень. Політбюро ЦК КП(б)У у циркулярному листі від 9 червня 1922 р. наголошувало на необхідності зміцнення контактів місцевих польських бюро з відділами культури профспілок для посилення комуністичної пропаганди серед широких верств польського населення [31, арк. 17].

ЦК і губкоми КП(б)У на виконання директив X з'їзду РКП(б) 1921 р. значно посилилися її вплив на профспілковий рух. Вони направляли значну кількість комуністів із партійного та державного апарату для роботи у профспілках. Всеросійська конференція поляків–комуністів, що проходила у лютому 1922 р., запропонувала запровадити для політпросвітницької

роботи інститут «довіrenих осіб» на підприємствах, де працювали поляки. «Довірені особи» підпорядковувалися фабрично–заводським профспілкам і польському бюро. У червні рішенням Польського бюро ЦК КП(б)У інститут «довіrenих осіб» запроваджувався в профорганізаціях України, членами яких були поляки [28, арк. 5, 22]. До його функцій входило розповсюдження профспілкової преси польською мовою, участь у виконанні всіх завдань, що стояли перед партійними та державними органами, а також вивчення і аналіз громадської думки.

Радянська влада вбачала своєю опорою на селі профспілкові організації працівників сільського та лісового господарства (Робземлісу), що на кінець 1920 р., зокрема на Київщині охоплювали 1200 осіб [12, с. 182]. За нової економічної політики вони заохочували селян вивозити хліб і сировину на ринок. Поляки були представлені також у профспілках працівників хімічної, паперової, цукрової промисловості. Вони відвідували збори, сплачували внески, сподіваючись таким чином на захист своїх інтересів. Чисельність поляків у профспілках збільшилася з 19 тис. у 1926 р. до 30 тис. осіб у 1929 р. [37, арк. 73; 17, с. 177]. Натомість, серед членів профспілок загалом панувала пасивність та інертність, що зумовлювалося деформаціями самого статусу профспілок. В умовах наростання тоталітаризму вони дедалі більше відходили від своїх безпосередніх функцій – захисту інтересів трудящих. Партійне керівництво нав'язувало їм суто виробничі обов'язки: боротьбу за зростання продуктивності праці, виконання планів, розгортання соціалістичного змагання, ударництво тощо. Схвалення у поляків викликала та сфера діяльності профспілок, що стосувалася культурно–побутових питань, відпочинку та дозвілля, розвитку художньої самодіяльності, а також фізичної культури і спорту. Проте ці питання посідали другорядне місце у їхній роботі.

Профспілкова робота з національними меншинами, зазначалося в резолюції секретаріату ЦК КП(б)У від 15 липня 1925 р., мала характерні недоліки: робота з національними меншинами проводилася російською мовою, відсутність підготовки профспілкових працівників для національних меншин, обліку кількісного зростання робітників різних національностей і дієвої масово–політичної роботи серед робітників та наймитів–поляків, говорилося у резолюції, також «невикорінення впливу клерикалізму на значні прошарки польських робітників» [40, арк. 112–113]. У 1932 р. не зважаючи на ці проблеми, серед робітників України представники національних меншин становили 40%, із них 50 тис. поляків [12, с. 184].

Натомість наростання централізації та бюрократизації усіх сфер суспільно–політичного життя торкнулося і профспілок, зачепивши інтереси частини польської національної меншини в Україні. Будь–які спроби протидіяти курсу на одержавлення профспілок кваліфікувалися як антирадянська, контрреволюційна діяльність і переслідувалася карально–репресивними органами.

У 1930–х роках сталінський режим розпочав агресивний наступ так званого соціалізму по всьому фронту. З 1932 р. робота серед національних меншин, у тому числі і польської, почала згортатися. Політика сприяння національно–культурному розвитку втратила

для влади свою самоцінність і перетворилася на додаткове знаряддя антинародної соціальної боротьби. Фактично політика коренізації зводилася до адміністративної і культурно–просвітницької роботи, до дерусифікації суспільного життя у національних республіках, щоб остаточно завершити процес встановлення радянської влади і знищити український національно–визвольний рух. Радянська влада використала коренізацію як знаряддя кадрової політики. Згодом, Комуністична партія, перетворившись на потужну політичну силу в країні, відмовилася від тимчасових поступок «націоналам» і засобами жорстокого насильства й терору приступила до нищення національних культур, взяла курс на встановлення тоталітарного режиму влади.

У серпні 1931 р. були ліквідовані всі національні бюро і секції при ЦК КП(б)У. Постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. політика українізації була припинена і оголошувалася націоналістичною контрреволюцією. Сталін оголосив місцевий націоналізм, особливо український, основною небезпекою. Відповідно змінилася політика правлячої партії стосовно польської національної меншини. Навесні 1933 р. почалися масові репресії в КП(б)У, як українських, так і польських комуністів. Із партії виключили близько 15 тис. членів, які обіймали відповідальні посади. На листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 р. П. Постишев повідомив, що «майже всіх звільнених людей заарештовано та розстріляно летючими загонами або заслано» [15, с. 189]. Загалом у 1933–1934 рр. КП(б)У втратила майже 100 тис. членів. У Польському інституті культури були репресовані всі за винятком одного комуністи [5, с. 229].

Національно–культурна політика радянської влади набуває жорстокого репресивного змісту й характеру. Сталінський режим розпочав підготовку до війни з Польщею депортацією поляків з прикордонних територій. ЦК КП(б)У 20 грудня 1934 р. прийняв постанову «Про переселення із прикордонних районів німецького і польського населення». У січні 1935 р. почалася масова депортація поляків із прикордонних із Польщею областей України до Сибіру. Було переселено 9470 родин в яких налічувалося 40 тис. осіб [13, с. 342]. 16 жовтня Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про переселення 1500 польських родин з прикордонних районів Вінницької області» [19, с. 53]. РНК СРСР 28 квітня видала постанову про повторну депортацію поляків та німців з України. Поляки Житомирської області й Поділля чисельністю понад 36 тис. осіб були депортовані до Казахської РСР [13, с. 342].

Масові депортації поляків та українців із Західної України і Західної Білорусі розпочав сталінський режим після нападу на Польщу 17 вересня 1939 р. У лютому 1940 р. із цих земель були депортовані на Схід 26 790 родин, у яких налічувалося 149794 особи. Серед них більшість – 81,7% – становили поляки. У квітні із західних районів України та Білорусі було депортовано до Казахської РСР 60 667 членів родин польських офіцерів, які потрапили до радянського полону. Діти віком до 14 років становили серед депортованих 35,02% [13, с. 344].

Сталінський режим депортацією поляків зірвав їх з місця проживання, перемішав і розділив родини, багато членів сімей, зокрема дітей, загинули за неподських умов проживання і насильства влади. Московська

влада сподівалася на те, що, перемішуючи народи, вона розчинить їх в росіянах, створить із цієї мішанини єдиний радянський народ, з російською мовою спілкування і відповідним культурним середовищем.

Національно-культурна політика комуністичного режиму в Україні ставила за мету схилити національні меншини, зокрема й поляків, на бік радянської влади та заручитися їхньою підтримкою для утвердження радянської влади, в основі якої була диктатура правлячої партії.

Коренізація стала для радянської влади об'єктивною необхідністю для зміцнення основ відроджуваної російської імперії на засадах формального федералізму, тому що нехтування етнічного й національного чинника, особливо в Україні, несло загрозу поразки московському більшовизму.

Вона явно суперечила принципам інтернаціоналізму, уніфікації і централізму, що втілювали більшовики у процесі боротьби за владу й побудову так званого соціалізму. Лідери російського більшовизму так і не засвоїли уроки історії людства, які показали, що денационалізація пройнята ідеями світової революції, «інтернаціональної цивілізації, інтернаціонального людства – що найчистіша порожнеча, небутия. Жоден народ не може розвиватися вбік, вростаючи в чужий шлях, чужий поступ», стверджував киянин, росіянин за походженням видатний філософ М. Бердяєв [9, с. 156–157].

Процеси національно-культурного відродження української нації і польської етнічної меншини налякали сталінський режим і вони знову взялися до залякування, терору, насильства й організації трьох голодоморів українців протягом 1920–1947 років.

Коренізація й українізація показали, що національна єдність глибша від єдності класів, партій й інших історичних утворень, тому що кожна нація, народ борються «за свою культуру і за вище життя в атмосфері національної кругової поруки. І великий самообман – прагнути творити будь-що поза національністю» [9, с. 155–156].

Національна політика радянської влади була покликана культивувати національні цінності задля їхнього синтезу з комуністичними світоглядними пріоритетами та боротьби з етнічним націоналізмом навіть на рівні культурної самобутності. Результати довготривалого впливу більшовицької етнополітики були значущими для національно-державної історії СРСР і мали негативні трагічні наслідки для етногенезу понад 200 етносів. Перспективи національного розвитку зводилися комуністичною ідеологією і теорією з національного питання до асиміляції націй на етапі переходу до комунізму у всесвітньому масштабі.

Список використаних джерел

- Głosłodzięzy. – 1933. – 15 квітня.
- Głosłodzięzy. – 1933. – 23 березня.
- Głosłodzięzy. – 1933. – 29 березня.
- Kupezak J. Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994.
- Kupezak J. Polityka radzieckiego wobec polskiej ludności na Ukrainie w latach 1921–1939 // Україна – Польща: історична спадщина і свідомість. – К., 1994.
- Sierp. – 1932. – 24 березня.
- Sierp. – 1932. – 28 квітня.
- «Jak trudnobyć Polakiem!»: «Як важко бути поляком!» / Авт. концепції Є. Шалацький. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац.

меншин України: Спілка поляків України, 1997. – 336 с.: іл. – Пол., рос., укр.

- Бердяєв М. Національність і людство // Сучасність. – 1993. – №1.
- Горний В., Луковцева И. Из истории деятельности РКП(б) по вовлечению польских трудящихся в СССР в социалистическое строительство (1921–1929 гг.) // СССР и Польша: Интернациональные связи – история и современность. – М., 1977. – Т.1.
- Єременко Т. Поляки в Україні / Т. Єременко, Б. Чирко, О. Калакура // Віче. – 1993. – №2. – С.119–130.
- Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті: монографія / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Знання України, 2007.
- Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у XX ст. (причини, особливості, наслідки). – Львів, 2012.
- Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 року: Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення. – Харків, 1928.
- Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К.: Основи, 1997.
- Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.: 36 док. в 2 т. – Т.1. (1917 – червень 1941 рр.). – К.: Держвидав. політ. літератури УРСР, 1960.
- Національна політика ВКП(б) в цифрах – М.: Издательство Коммунистической академии, 1930.
- Національний процес в Україні: Історія і сучасність. Док. і матеріали / За ред. В. Ф. Панібудьласки. – К., 1997. – Ч.2.
- Національні меншини в Україні 1920–1930-ті роки: Історико-картографічний атлас / М. І. Панчук та ін. (упоряд.); Інститут національних відносин і політології НАН України. – К.: Четверта хвиля, Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1996.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.2933.
- Там само. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.133.
- Там само. – Ф.413 – Оп.1. – Спр.368.
- Там само. – Ф.413 – Оп.1. – Спр.368.
- Там само. – Ф.413 – Оп.1. – Спр.468.
- Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.6.
- Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.99.
- Там само. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.2236.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Спр.1540.
- Там само. – Спр.2016.
- Там само. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1346. – Арк.34; Спр.1317. – Арк.5.
- Там само. – Спр.1508.
- Там само. – Спр.1542.
- Там само. – Спр.1542.
- Там само. – Спр.1772.
- Там само. – Спр.2006.
- Там само. – Спр.2118.
- Там само. – Спр.2495.
- Там само. – Спр.604.
- Там само. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.40.
- Там само. – Спр.49.
- Там само. – Ф.413. – Оп.1 – Спр.253.
- Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30 роки XX ст.) / НАН України, Ін-т національних відносин і політології. – К.: Асоціація «Україна», 1995.
- Якубова Л. Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР: 20-ті – початок 30-х років XX ст. / НАН України. Інститут історії України НАН України, 2004.

References

- Głosłodzięzy. – 1933. – 15 kвітня.
- Głosłodzięzy. – 1933. – 23 bereznja.
- Głosłodzięzy. – 1933. – 29 bereznja.
- Kupezak J. Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994.
- Kupezak J. Polityka radzieckiego wobec polskiej ludności na Ukrainie w latach 1921–1939 // Ukraїna – Pol'shha: istorychna spadshhyna i svidomist'. – K., 1994.
- Sierp. – 1932. – 24 bereznja.
- Sierp. – 1932. – 28 kвітня.

8. «Jaktrudnobyć Polakiami!»: «Jak vazhko buty poljakom!» / Avt. koncepcii' Je. Shalac'kyj. – K.: Golov. specializ. red. lit. movamy nac. menshyn Ukrainy: Spilka poljakiv Ukrainy, 1997. – 336 s.: il. – Pol., ros., ukr.

9. Berdjajev M. Nacional'nist' i ljudstvo // Suchasnist'. – 1993. – №1.

10. Gornij V., Lukovceva I. Iz istorii dejatel'nosti RKP(b) po vovlecheniju pol'skih trudjashihhsja v SSSR v socialistichekoe stroitel'stvo (1921–1929 gg.) // SSSR i Pol'sha: Internacional'nye svjazi – istorija i sovremennost'. – M., 1977. – T.1.

11. Jeremenko T. Poljaky v Ukraini / T. Jeremenko, B. Chyrko, O. Kalakura // Viche. – 1993. – №2. – S.119–130.

12. Kalakura O. Ja. Poljaky v etnopolitychnyh procesah na zemljah Ukrainy u XX stolitti: monografija / NAN Ukrainy. Instytut politychnyh i etnonacional'nyh doslidzhen' im. I. F. Kurasa. – K.: Znannja Ukrainy, 2007.

13. Kozyc'kyj A. Genocyd ta polityka masovogo vynyshhennja cyvil'nogo naselennja u XX st. (prychyny, osoblyvosti, naslidky). – L'viv, 2012.

14. Korotki pidsumky perepysu naselennja Ukrainy 17 grudnja 1926 roku: Nacional'nyj i vikovyj sklad, ridna mova ta pys'mennist' naselennja. – Harkiv, 1928.

15. Kravchenko B. Social'ni zminy i nacional'na svidomist' v Ukraini XX st. – K.: Osnovy, 1997.

16. Kul'turne budivnytvo v Ukraini's'kij RSR. Najvazhlyvishi rishennja Komunistychnoi' partii i Radjans'kogo urjadu 1917–1959 rr.: Zb. dok. v 2 t. – T.1. (1917 – cherven' 1941 rr.). – K.: Derzhvydav. polit. literatury URSR, 1960.

17. Nacional'naja politika VKP(b) v cifrah – M.: Izdatel'stvo Kommunisticheskoi akademii, 1930.

18. Nacional'nyj proces v Ukraini: Istorija i suchasnist'. Dok. i materialy / Za red. V. F. Panibud'asky. – K., 1997. – Ch.2.

19. Nacional'ni menshyny v Ukraini 1920–1930–ti roky: Istoryko-kartografichnyj atlas / M. I. Panchuk ta in. (uporjad.); Instytut nacional'nyh vidnosyn i politologii' NAN Ukrainy. – K.: Chetverta hvylja, Golovna specializovana redakcija literatury movamy nacional'nyh menshyn Ukrainy, 1996.

20. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy. – F.1. – Op.2. – Spr.2933.

21. Tam samo. – F.166. – Op.2. – Spr.133.

22. Tam samo. – F.413 – Op.1. – Spr.368.

23. Tam samo. – F.413 – Op.1. – Spr.368.

24. Tam samo. – F.413 – Op.1. – Spr.468.

25. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.6.

26. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.99.

27. Tam samo. – F.5. – Op.1. – Spr.2236.

28. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy. – Spr.1540.

29. Tam samo. – Spr.2016.

30. Tam samo. – F.1. – Op.20. – Spr.1346. – Ark.34; Spr. 1317. – Ark.5.

31. Tam samo. – Spr.1508.

32. Tam samo. – Spr.1542.

33. Tam samo. – Spr.1542.

34. Tam samo. – Spr.1772.

35. Tam samo. – Spr.2006.

36. Tam samo. – Spr.2118.

37. Tam samo. – Spr.2495.

38. Tam samo. – Spr.604.

39. Tam samo. – F.1. – Op.7. – Spr.40.

40. Tam samo. – Spr.49.

41. Tam samo. – F.413. – Op.1 – Spr.253.

42. Chyrko B. V. Nacional'ni menshyny v Ukraini (20–30 roky XX st.) / NAN Ukrainy, In-t nacional'nyh vidnosyn i politologii'i. – K.: Asociacija «Ukrain'na», 1995.

43. Jakubova L. D. Social'no-ekonomichne stanovyshhe etnichnyh menshyn v USRR: 20–ti – pochatok 30–h rokov XX st. / NAN Ukrainy. Instytut istorii' Ukrainy NAN Ukrainy, 2004.

Chernega P., Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Ethnology and Local History, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), kafetno@ukr.net

Fesenko V., Ph.D., Department of Ethnology and Regional Studies, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), kafetno@ukr.net

National-cultural policy of the communist regime concerning the Polish ethnic minority in Ukraine (1920 – mid 1930)

The program principles, forms and methods of the national-cultural policy of the communist regime concerning the Polish ethnic minority in Ukraine from

the 1920s – the middle of the 1930s are covered. In particular, it analyzes the content, nature and consequences of the policy of coronation aimed at using the representatives of the Polish ethnic minority to preserve and establish Soviet power and to eliminate the sources and centers of the national liberation struggle of the Ukrainian people.

Keywords: Polish ethnic minority, national-cultural policy, coronation, communist regime.

* * *

УДК 94(477.74)«1921»

Шишко О. Г.,

кандидат історичних наук, доцент, докторант
кафедри історії України, Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса),
Shyshko2011@ukr.net

Продовольча кампанія в Одеській губернії у 1921 р.: КРИВАВА БИТВА ЗА ХЛІБ

Мета дослідження полягає у висвітленні процесу проведення продовольчої кампанії в Одеській губернії у другій половині 1921 р. на основі проблемно-хронологічного методу. Комуністична влада продовжила практику застосування каральних органів, таких як революційні трибунали, та використання регулярних військових частин для примусу сплати селянами продовольчого податку. Застосування силових методів владою було викликано тим, що значна частина селян намагалася уникнути сплати податку у повному обсязі, приховуючи реальні обсяги засіяних полів. Стосунки влади та селянства набули форм жорсткого протистояння, яке супроводжувалося жертвами з обох сторін. Також влада заборонила вільну торгівлю продуктами харчування, обмежила перевезення цих продуктів до того часу, доки не буде сплачено податок у повному обсязі. Застосування каральних заходів не дало бажаного результату, план податку було виконано приблизно на 80%.

Ключові слова: збіжжя, продовольчий податок, революційний трибунал, колективна відповідальність, повстанські загоны.

В Україні одним з найбільш дискусійних питань продовжує залишатися питання земельної реформи. З року в рік відбувається пролонгація мораторію на купівлю–продаж земель сільськогосподарського призначення. Це є свідченням того, що ні в суспільстві загалом, ні в політичному середовищі не існує єдиного підходу до вирішення цієї важливої проблеми. У той же час після ліквідації колгоспної системи, розпаювання землі з наступною передачею паїв в оренду тим, хто зайнявся організацією сільськогосподарського виробництва відбулось значне зростання валового збору збіжжя. Отже, зняття опіки та контролю держави над сферою земельних відносин, підприємницька ініціатива принесли свої позитивні результати. Однак, орендні відносини на селі мають чимало вад, нагальним є питання включення земельним паїв у повноцінну сферу ринкових відносин.

Така нинішня ситуація в аграрному секторі економіки України стала наслідком радянської спадщини, коли протягом понад семи десятиліть українські селяни, яких примусово зробили колгоспниками, взагалі були позбавлені права володіти землею та розпоряджатися результатами своєї праці. Їм було даровано лише «право користування землею». У 1921 р., після того як у 1920 р. зазнала повного краху аграрна політика більшовиків з її намаганням запровадити колективні форми обробітку землі та ліквідацією куркульства як класу, відбувся частковий перехід до ринкових відносин, коли селянам було дозволено продавати збіжжя та інші продукти на ринку, після того як вони сплатять продовольчий податок. Але розміри цього податку, механізм його стягнення, а головне недовіра селян до комуністичної влади, яка